

Резюме

У статті розглянуто історичний розвиток апеляційного провадження у господарському судочинстві з 1917 р. до сучасного періоду. На підставі дослідження визначено особливості розвитку законодавства на цьому етапі щодо апеляційного провадження у господарському судочинстві.

Ключові слова: апеляційне провадження, апеляція, господарське судочинство, господарський суд, апеляційне оскарження.

Резюме

В статье рассматривается историческое развитие апелляционного производства в хозяйственном судопроизводстве с 1917 г. до современного периода. На основании исследования определены особенности развития законодательства на этом этапе относительно апелляционного производства в хозяйственном судопроизводстве.

Ключевые слова: апелляционное производство, апелляция, хозяйственное судопроизводство, хозяйственный суд, апелляционное обжалование.

Summary

In the article the historical development in the commercial appeal proceedings from 1917 to modern times. Based on examining the peculiarities of the legislation from 1917 to modern times to appeal proceedings in the commercial.

Key words: appellate procedure, appeal, economic justice, economic court, the appeal complaint.

Отримано 31.10.2011

О. А. ТИМОШЕНКО

*Ольга Анатоліївна Тимошенко, аспірант
Київського університету права НАН України*

МЕЖІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВИ В КАСАЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією із основних засад правосуддя є забезпечення державою апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом¹. Зміст наведеної конституційної норми свідчить про те, що система судів у нашій державі має будуватися в контексті гарантування заінтересованій особі реалізації її права на вирішення спору по суті, апеляційного і касаційного оскарження судового рішення та з дотриманням основоположних принципів організації судової системи – територіальності й спеціалізації.

Етимологічно поняття «спеціалізація» у перекладі з латини і означає оволодіння знаннями в певній галузі, зосередження діяльності на певному занятті. Поняття «спеціальний» тлумачиться як пов'язаний з окремою, відособленою галуззю суспільного життя².

Виконання завдань цивільного судочинства щодо захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян, прав та інтересів організацій і держави залежить від всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності до чинного законодавства, з вимогами принципу законності, тобто від прийняття судом у цивільних справах законних і обґрунтованих рішень та ухвал. Досягнення зазначеної мети забезпечується численними цивільними процесуальними гарантіями, серед яких велике значення має функціонування у цивільному судочинстві України апеляційного та касаційного оскарження і перевірки судових рішень і ухвал³.

Проте інстанційність судової системи не має дублювати одна одну, а має бути націлена на вироблення оптимальної моделі встановлення об'єктивної істини у справі та перевірки законності й обґрунтованості прийнятих судом актів правозастосування. Тому одним із ключових питань правового регулювання касаційного провадження є проблема меж розгляду судом справи в касаційному провадженні. Принциповість вивчення зазначеної проблеми полягає у специфіці повноважень суду касаційної інстанції щодо перегляду оскаржуваних рішень суду нижчих інстанцій, що надає касаційній інстанції автентичного характеру та не допускає можливості дублювання повноважень судів першої та апеляційної інстанцій. На думку вчених, сутність касаційного провадження полягає в тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, та осіб, які не брали участь у справі, щодо яких суд вирішив питання про їхні права і обов'язки, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, їх відповідність нормам матеріального і процесуального права, що були предметом апеляційного розгляду, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод таких заінтересованих громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, держави, публічних інтересів⁴. З огляду на вищезазначене, дослідження проблемати-

ки меж розгляду справи в касаційному провадженні має важливе значення в контексті змісту перегляду судових актів, який включає в себе процесуальну діяльність судів, пов'язану з перевіркою законності та обґрунтованості оскаржених судових постанов, та зі створенням умов для правомірної роботи судів першої та апеляційної інстанцій⁵.

Таким чином, з огляду на принципівість вивчення проблематики меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження, в цій науковій роботі об'єктом дослідження буде правове регулювання меж касаційного провадження в цивільному судочинстві України. У зв'язку з цим мета роботи така:

встановлення особливостей поглядів вчених щодо розуміння меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження;

з'ясування специфіки меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження;

встановлення недоліків правового регулювання в Україні меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження.

В юридичній літературі питання меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження має досить неоднозначний характер розуміння.

На думку Т. М. Кілічави, суд перевіряє в межах касаційної скарги, не виходячи за межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції, правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими (ст. 335 ЦПК)⁶. Таким чином, характерними особливостями меж розгляду судом справи в порядку касаційного провадження, на думку вченої, є:

1) по-перше, перевірка правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права;

2) по-друге, така перевірка здійснюється за двох умов:

– у межах касаційної скарги, не виходячи за межі позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

– суд касаційної інстанції не може встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Вчені також стверджують про те, що як і будь-яка інша стадія, перегляд судових рішень, котрі набрали чинності, має свої специфічні ознаки, що відрізняють її від інших стадій процесу, в тому числі від провадження в суді апеляційної інстанції⁷. На думку П. І. Шевчука та В. В. Кривенко, ці особливості виявляються у межах розгляду справи судом касаційної інстанції, що сформульовано у статтях 320 та 333 ЦПК України і полягають у такому:

– суд касаційної інстанції перевіряє лише законність судових рішень, тобто правильність застосування норм матеріального або процесуального права;

– перевірка законності судових рішень здійснюється в межах доводів касаційної скарги (касаційного подання прокурора) і позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції;

– перевірка законності судових рішень реалізується лише на підставі наявних у справі матеріалів;

– суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відхилені ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими;

– суд касаційної інстанції нових доказів не досліджує⁸.

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими⁹. Таким чином, зміст вказаного припису ЦПК України фактично визначає факт дотримання норм матеріального та (або) процесуального права з одного боку, як підставу касаційного оскарження (ч. 2 ст. 324 ЦПК України), а з другого – як зміст та межі розгляду касаційної скарги судом касаційної інстанції (ч. 1 ст. 335 ЦПК України).

Крім того, зазначеним положенням ст. 335 ЦПК України регламентуються певні обмеження (тобто межі) розгляду справи в касаційному порядку, а саме:

– межі доводів касаційної скарги;

– неможливість судом касаційної інстанції встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним;

– недопущення вирішення судом касаційної інстанції питань про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Перегляд судових рішень у касаційному порядку має відбуватися з дотриманням принципу диспозитивності цивільного процесу, за яким лише сторони та особи, які беруть участь у справі, можуть встановити межі свого звернення до суду та межі своєї незгоди з судовим рішенням. Це означає, що під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права. При цьому він не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів

над іншими. Це правило узгоджується з іншими положеннями ЦПК України щодо касаційного оскарження, оскільки він встановлює обмежене коло підстав касаційного оскарження, про які йдеться в ч. 2 ст. 324 ЦПК України¹⁰.

Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування норм матеріального і норм процесуального права, але, на відміну від апеляційного суду, він не може встановлювати чи вважати встановленими обставини (юридичні факти), що не були встановлені судами першої або апеляційної інстанції, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу про перевагу одного доказу над іншим. У зв'язку з цим не можна стверджувати, що суд касаційної інстанції не оцінює докази. Але він оцінює їх не для того, щоб постановити нове рішення, а для перевірки законності та обґрунтованості постанов судів першої і апеляційної інстанцій та реалізації своїх повноважень, закріплених у ст. 336 ЦПК України¹¹.

Справедливо зазначає В. І. Тертишніков про недолік юридико-технічного викладення ч. 1 ст. 335 ЦПК України, оскільки «норми процесуального права можуть бути не тільки порушені, а й неправильно застосовані»¹². На нашу думку, зазначена частина ст. 335 ЦПК України має бути уточнена і викладена в такій новій редакції: «Під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального права та (або) правильність застосування чи порушення норм процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими». У цьому самому контексті має бути уточнена і ч. 3 ст. 335 ЦПК України шляхом викладення в такій новій редакції: «Суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права та (або) неправильне застосування чи порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення».

Вченими вже здійснювались спроби критично оцінити положення ч. 3 ст. 335 ЦПК України і вони справедливо наголошують про те, що ч. 3 ст. 335 ЦПК України деякою мірою суперечить принципам диспозитивності та змагальності, оскільки касаційний суд у цьому разі відіграє роль не арбітра, а активного учасника процесу доведення. З цим положенням можна погодитися, тому що саме суд має кваліфікувати спірні правовідносини згідно із законом, а не особа. Суд зобов'язаний дбати про те, щоб судові рішення було законним і обґрунтованим, а не формально відповідало волевиявленню осіб¹³.

Перевірку справи суд здійснює в межах доводів касаційної скарги. Перевірка справи касаційним судом обмежується лише питаннями права, тобто суд перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права. Питання, що стосуються встановлення фактичних обставин справи, суд не може переглядати, не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу про перевагу одних доказів над іншими¹⁴. Таким чином забезпечується реалізація повноваження суду касаційної інстанції як сукупності його прав і обов'язків, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо рішень і ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, прийнятих у цивільних справах, законність яких перевіряється у касаційному порядку¹⁵.

Згідно з ч. 2 ст. 335 ЦПК України касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції¹⁶. Це означає, що лише на стадії розгляду справи в суді першої інстанції сторони можуть визначитися з колом заявлених позовних вимог, предметом та підставами позову. Будь-яка зміна предмета або підстав позову, збільшення розміру позовних вимог може відбутися лише у суді першої інстанції¹⁷.

Разом з тим суд касаційної інстанції може і повинен перевіряти доводи касаційної скарги, що стосуються порушень норм процесуального права, порядку фіксації, дослідження та оцінювання доказів. Суд перевіряє правильність застосування норм матеріального і процесуального права якщо при одержанні доказів, їх оцінюванні судом були допущені порушення норм процесуального або матеріального права, то суд касаційної інстанції має право дати цим порушенням відповідну оцінку згідно зі своїми повноваженнями, передбаченими ст. 336 ЦПК України.

Варто наголосити також і на тому, що принцип обмеження суду позовними вимогами, який діє при розгляді справи в суді першої інстанції, діє і при розгляді справи в касаційному порядку, завдяки чому в повній мірі реалізується принцип змагальності¹⁸.

Разом з тим ч. 3 ст. 335 ЦПК України встановлено, що «суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення»¹⁹. За частиною третьою даної статті суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Це означає право касаційного суду вийти за межі касаційної скарги і скасувати оскаржуване рішення з тих підстав, на які посилався скаржник. Поряд з цим встановлення такого права виходу за межі касаційної скарги не означає надання касаційному суду права скасовувати рішення суду у тій частині, в якій воно не оскаржено, або скасовувати ті рішення в справі, які не оскаржувалися взагалі. Так само не може бути скасовано рішення суду, ухвалене відносно інших осіб, за скаргою особи, на права та обов'язки якої не впливає судові рішення, хоча вона і брала участь у розгляді справи та має право на оскарження судового рішення²⁰.

На думку вчених, зазначена норма діє в сукупності із нормою ст. 338 ЦПК України, яка передбачає підстави для обов'язкового скасування рішення суду²¹.

На нашу думку, межі розгляду справи судом касаційної інстанції являють собою систему повноважень та заборон суду касаційної інстанції щодо розгляду справи, а саме:

1) право перевіряти в межах касаційної скарги правильність чи неправильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, а також порушення норм процесуального права;

2) заборону встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про вірогідність або невірогідність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Межі розгляду справи судом касаційної інстанції дають змогу:

– по-перше, узагальнити характер повноважень судів касаційної інстанції в цивільному судочинстві;

– по-друге, не допустити дублювання повноважень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій у цивільному судочинстві;

– по-третє, забезпечити комплексний та неупереджений характер цивільного судочинства;

– по-четверте, максимально повно забезпечити право на захист суб'єктів права в цивільному судочинстві.

¹ Конституція України від 28.06.1996 року // www.rada.gov.ua

² Словник іноземних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1974. – 879 с. – С. 629.

³ Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с. – С. 500.

⁴ Там само. – С. 502.

⁵ Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. – Саратов, 1985. – 196 с. – С. 106.

⁶ Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 352 с. – С. 274–275.

⁷ Шевчук П. І., Кривенко В. В. Касаційне провадження в цивільних справах / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // Вісник Верховного суду України. – № 1 (29). – 2002. – С. 27.

⁸ Там само. – С. 29.

⁹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // www.rada.gov.ua

¹⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, В. В. Васильченко, Н. Ю. Голубевої. – Х.: Одиссей, 2009. – 952 с. – С. 786.

¹¹ Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – 608 с. – С. 402; Заяць Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції / Н. Заяць // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 48. – С. 137; Вовк С. В. Про деякі проблемні питання ЦПК України / С. В. Вовк // Судова апеляція. – 2006. – № 1. – С. 43.

¹² Тертишніков В. І. Вказана праця. – С. 389.

¹³ Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавель Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с. – 862.

¹⁴ Телітко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 року / За ред. Ю. Д. Притики. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 696 с. – 526.

¹⁵ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Підручник. – К.: Ін Юре, 2005. – 234 с. – С. 509; Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с. – 509.

¹⁶ Шевчук П. І., Кривенко В. В. Вказана праця.

¹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, В. В. Васильченко, Н. Ю. Голубевої. – Х.: Одиссей, 2009. – 952 с. – С. 786.

¹⁸ Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Вказана праця; Гладуняк І. В. Політичні аспекти функціонування органів судової влади / І. В. Гладуняк // Держава і право. – 2007. – Вип. 34. – С. 605–612.

¹⁹ Шевчук П. І., Кривенко В. В. Вказана праця.

²⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, В. В. Васильченко, Н. Ю. Голубевої. – Х.: Одиссей, 2009. – 952 с. – С. 787.

²¹ Телітко В. Е. Вказана праця. – С. 526.

Резюме

У статті досліджено особливості меж розгляду судом справи в касаційному провадженні в цивільному судочинстві України, обґрунтовано авторську думку щодо його поняття та сутності.

Ключові слова: касація, касаційне провадження.

Резюме

В статье исследуются особенности границ рассмотрения дел в кассационном производстве в гражданском судопроизводстве Украины, обоснована авторская позиция в отношении его понятия и сущности.

Ключевые слова: кассация, кассационное производство.

Summary

In the article the features of scopes of consideration of businesses are probed in an appeal production in the civil legal proceeding of Ukraine, author position is grounded concerning his concept and essence.

Key words: appeal, appeal production.

Отримано 5.09.2011

М. М. ХОМЕНКО

Михайло Михайлович Хоменко, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ,
ЇХНІМИ ПОСАДОВИМИ ТА (АБО) СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ**

Дослідження еволюції цивільно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, їхніми посадовими та службовими особами як міри цивільно-правової відповідальності є необхідним для визначення юридичної природи та суті цього правового явища, його місця в сучасній національній правовій системі.

Юридична конструкція відшкодування шкоди, завданої суб'єктами, що мають державно-владні повноваження, пройшла тривалий шлях розвитку.

Перші ідеї цивільно-правового відшкодування шкоди починають зароджуватися у суспільній свідомості вже після періоду кровавої помсти.

Німецький закон салічних Франків¹ і римський закон XII таблиць містили норми, які передбачали відшкодування завданої особі шкоди. Це дозволяло правопорушнику уникнути доволі поширеної у той час вендети.

Зі зростанням авторитету центральної влади у держави з'являється можливість контролювати численні розрізнені клани та племена і, найважливіше здійснювати фіскальну функцію. Це спричинило появу нової юридичної конструкції – публічних деліктів.

Потерпілий вже не був тим єдиним суб'єктом, який міг покарати винувату в завданні шкоди особу, – ця функція перетворилася на виключну функцію держави.

З таким «опубліченням» кримінально-правової відповідальності, «приватне» покарання припиняє своє існування і комплексна за своєю природою відповідальність «розщеплюється» на два види: публічно-правову (кримінальну) та приватно-правову (цивільну) відповідальність.

Це спричинило виокремлення поняття «індивідуальна шкода» зі шкоди суспільної.

Римське приватне право розглядало державу як суб'єкт *ius publicum* (при здійсненні функцій державної публічної влади) та як суб'єкт *ius civile* (в якості рівноправного учасника цивільних правовідносин).

Відповідно до цього випадки завдання шкоди в процесі здійснення державою своїх функцій, порядок відшкодування такої шкоди поділяли на два види: відшкодування шкоди, завданої при здійсненні функцій публічної влади, та відшкодування шкоди, завданої при реалізації приватних інтересів у справах *fiscus*.

Відповідальність за шкоду, завдану державою у справах *fiscus* покладалася на її казну, але з доволі значними обмеженнями.

Державна скарбниця вже у республіканський період Стародавнього Риму вважалася державною касою. Кошти з неї витрачалися лише на державні потреби, в т.ч. для укладення договорів, і лише за розпорядженням Сенату. У разі, якщо держава порушувала умови договору та оскільки договір укладався в інтересах усього римського суспільства, відшкодування збитків здійснювалося з державної скарбниці. Спори зі скарбницею у таких справах тривалий час вирішувалися в особливому адміністративному порядку спеціальними магістратами, у віданні яких перебувало управління скарбницею та її справами.

Казуїстичний характер стародавнього римського права вплинув на розвиток деліктних правовідносин. Лише те протиправне діяння, яке відповідно містилося в нормі закону чи преторському праві, визнавалося деліктом. Перелік деліктів постійно поповнювався, але єдиного чіткого визначення делікту не існувало².

Разом з тим у римському праві будь-яке посягання на інтереси приватних осіб розглядалося як *delicta privata*. Діяло правило *culpa Aquiliana* – класичного генерального делікту. У разі завдання будь-кому шкоди відповідальність у повному обсязі покладалася на конкретних винних осіб, незалежно від сфери заподіяння такої шкоди.